

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.003>
УДК 811.161.2:81-112

Р.О. КОЦА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

УКРАЇНСЬКІ ЗАЙМЕННИКИ ЖАДЕН І ЖОДЕН У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ: ПОХОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК, НОРМА

---

*У статті запропоновано узагальнену модель історичного розвитку українських означальних займенників жаден / жадний і жоден / жодний у загальнослов'янському контексті. На основі джерел XIV—XVIII ст., лексикографічних і діалектологічних матеріалів описано еволюцію цих форм, простежено їх графічне і фонетичне варіювання, з'ясовано взаємодію з аналітичними моделями заперечення на зразок **ни одинь** та зіставлено український матеріал із відповідними фактами інших слов'янських мов. Установлено способи граматикалізації та чинники, які зумовили утвердження сучасної літературної норми жоден у середині ХХ ст.*

Ключові слова: українська мова, означальні займенники, жаден, жодний, жоден, етимологія, кодифікація.

Історичний розвиток української займенникової системи позначений складними процесами семантичної спеціалізації, граматикалізації та тривалого ареального взаємовпливу. Один із найвиразніших прикладів цих процесів — еволюція означальних займенників жаден / жадний і жоден / жодний, які передають семантику повного заперечення 'ні один, ніякий' і водночас упродовж кількох сторіч демонструють значне внутрішнє варіювання. Їхня історія відбиває глибинні зміни у фонетичній організації слів, структурі староукраїнського синтаксису, формуванні механізмів заперечення та в загальному розвитку займенникової підсистеми української мови.

Цитування: Коца Р.О. (2026). Українські займенники жаден і жоден у слов'янському контексті: походження, розвиток, норма. *Українська мова*, 1 (97), 3—16. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.003>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Питання походження цих форм має тривалу традицію у славістиці, однак його досі однозначно не розв'язано; не з'ясовано співвідношення українських форм із відповідними західнослов'янськими та білоруськими паралелями, а також шляхи кодифікації форми *жоден* у середині ХХ ст., що становить окрему, дискусійну проблему історичної морфології та словотвору.

У статті зроблено спробу комплексно поєднати історичні, ареальні та етимологічні дані, щоб простежити особливості функціонування форм *жаден* / *жадний* — *жоден* / *жодний* у системі української мови; виявити причини й механізми переходу до форми *жоден*; з'ясувати передумови її стандартизації; окреслити роль цих займенників у формуванні давніх структур заперечення та їхній зв'язок з аналітичними моделями.

Займенники *жодний* / *жоден*, *жодне*, *жодна* та *жадний* / *жаден*, *жадне*, *жадна* — своєрідне утворення в українській мові, яке не має загальнослов'янського поширення. У межах слов'янського мовного ареалу ці форми засвідчено лише в білоруській (*жаден*, *жадзен*) і західнослов'янських мовах: польській (*żaden*), чеській і словацькій (*žadný*, діал. *žaden*), а також у верхньо- та нижньолужицькій (в.-луж. *žadyn*, н.-луж. *žeden*). Поза слов'янським ареалом структурно й семантично близьку форму зафіксовано в литовській мові (*žednas*) (Бевзенко, 1960, с. 181; Самійленко, 1970, с. 25).

Обмежене територіальне поширення цих займенників дає підстави кваліфікувати їх як результат спільних давніх моделей формування заперечних і квантифікаційних конструкцій, що постали в окремих зонах слов'янського світу, а також як вияв тривалих історико-мовних контактів між західнослов'янським, білоруським і українським ареалами. Така локалізованість форм водночас свідчить про те, що відповідна займенникова модель не була успадкованою загальнослов'янською інновацією, а сформувалася внаслідок регіонального розвитку та подальшої граматикизації заперечення.

У давньоукраїнських пам'ятках XI—XIII ст. ні форми *жаденъ*, ні форми *жоденъ* не засвідчено. Уперше займенник *жаденъ* використано у Статуті польського короля Казимира III, виданого у Віслиці 1347 року: *Обычай имѣють лакомыи судьи, коли ... за вину ... которого убога, а любо шляхтича, закладъ берутъ, не имѣючи жадноѡ милости, межи собою дѣлятъ* (АЗР I, с. 3). Відтоді, тобто із середини XIV ст., в українських пам'ятках систематично зафіксовано форму з кореневим голосним [a] — *жаденъ*, *жадныи*, *жадни* (ССУМ I, с. 352—353), напр.: *а о тыхъ-то речахъ жадного габаня не чинечи* (1388 Гр. XIV, с. 86); *которыхъ жаднымъ обычаемъ ни один пріймовати не маеть* (1388 Гр. XIV, с. 86); *жаденъ жидъ не маеть присягати на десятеромъ Божихъ приказаній* (1388 АЗР I, с. 24); *ни дѣтем моим ани жадномуу природькоу нашомоу* (1467 AS I, с. 63); *ани мѣстца ани жадного поживленіа ... да не имають емоу давати* (1499 BD II, с. 420) та ін.

Займенник *жаден* (із кореневим [a]) уживали протягом усієї середньоукраїнської доби як базову та стилістично нейтральну заперечну форму. У староукраїнських пам'ятках XVI—XVIII ст. його широко представлено в різних графічних і морфологічних варіантах — *жадний*, *жадъный*, *жадный*,

жадній, жадень, жадинь ‘жодний, жоден’ (СУМ 16—17 9, с. 114), напр.: *отступниковоє ... голый слова надаремне ширятъ, которіи жадной ваги мѣти не могутъ* (1621 Коп. Пал., с. 724—725); *огорожы зас около двору, гумна, огородовъ вси побраные такъ, же и кола жадного не зостало* (1649 АрхЮЗР 3/IV, с. 119); *нѣ было жа(д)но(й) шкоди* (1690 АППС 2, с. 240); *незнали ани пани его, ани жадный челядникъ его* (I пол. XVIII ст. Хіт. зб., с. 10); *Петровскій не хочетъ жадною мѣрою въ войско до канала ити* (1717—1767 Дн. Марк., с. 17); *до которой жаден би з моїх синов, яко з иних моїх сродников, жадного не міл претексту* (1731 Монастирі, с. 95); *без жадного суда тиранко мя мучит* (1737 ДНПС, с. 54); *нихто жа(д)ной и наименшой во владѣній означено(го) фо(л)-ва(р)ка чини(т) перешкоди* (1740 АППС 2, с. 246 зв.); *дабы жа(д)ны(й) и(з) моего рода немогъ ю обратии* (1774 Удвари, с. 118); *не прїмететь собѣ от Бога жадной заплаты на ономъ свѣтѣ* (XVIII Хіт. зб., с. 35) та ін.

Найперші фіксації цього займенника в білоруських пам'ятках також датовано серединою XIV ст., де його засвідчено лише з кореневим [a] — *жадний, жадень* ‘ніякий’ (з 1338 р.) (ЭСБМ 3, с. 201). В українській мові, як і в білоруській, досліджувану лексему зазвичай трактують як давнє польське запозичення — ст.-польськ. *žadny, żaden* (Brückner II, 1927, s. 660; СУМ 16—17 9, с. 114; Бевзенко, 1960, с. 181; ЕСУМ II, с. 204; ЭСБМ 3, с. 201). Водночас чеські дослідники тлумачать польські та лужицькі форми як богемізми, що через польську мову поширилися в українській, білоруській і литовській мовах (Holub, Korečny, 1952, s. 441; Machek, 1957, s. 590). Такої думки дотримувався і Ю.В. Шевельов, уважаючи українську форму *жаденъ* запозиченням із чеської мови, можливо за посередництвом польської (Шевельов, 2002, с. 153).

Проблема етимології займенників *žadny, żaden; žádný; жаден, жадний* у славистиці має давню традицію, а основні напрями досліджень можна звести до двох теорій:

1. У чеському і словацькому мовознавстві загальноприйнятою є концепція, відповідно до якої займенникові форми *žadny / żaden* походять із праслов'янського кореня **žed-* > *жад-* > *жад-* від дієслова *žadati* ‘бажати’. Цю думку послідовно обстоювали Я. Гебауер, Й. Голуб, Ф. Копечний, В. Махек, а також автори провідних етимологічних словників (Gebauer III/1, 1960, s. 292; Holub, Korečny, 1952, s. 441; Machek, 1957, s. 590; Rejzek, 2012, s. 785 та ін.).

Згідно із цією теорією чеський займенник *žadny*, що його пов'язують із дієсловом *žadati* ‘бажати’, зазнав певної семантичної еволюції: *žadany* → *'kterykoli* → *žadny* (Rejzek, 2012, s. 785). Отже, первісне значення форми могло бути ‘бажаний’, яке згодом набуло відтінку неозначеності і трансформувалося в ‘котрийсь’, а далі — у ‘ніякий’, завершивши перехід лексеми до категорії заперечних займенників. На думку О.М. Трубацова, це явище потрібно визнати специфічною чеською семантичною еволюцією первісної форми і значення **žedny*: форми *žadny* ‘ні один’ і *žadny* ‘бажаний’ унаслідок чеського фонетичного розвитку виявилися омонімами, до того ж нове, об'єктивне значення другого з них додатково сприяло їх збли-

женню в чеській мові (Трубачев, 1958, с. 30). Лінгвісти, які підтримують етимологію *žádný* < *žědnъ, убачають у польському *žaden* чехізм і як доказ наводять фіксації з носовим [a] — *žadny* — у старопольських текстах. Однак, за спостереженнями О.М. Трубачова, таке узагальнення неправомірне, оскільки *žadny*, *žaden* представлено величезною кількістю прикладів, зокрема й у ділових документах, далеких від чеського впливу (там само, с. 29). Крім того, як зазначав С.П. Бевзенко, у польській мові від кореня жад- постало інше слово — *žadny* ‘жадний, ненаситний’, значення якого «дуже далеко, власне, зовсім не має нічого спільного із значенням кореня жад-» (Бевзенко, 1960, с. 181).

2. Прихильники іншої теорії (В. Ягич (Jagić, 1881, s. 161—162), О. Брюкнер (Brückner II, 1927, s. 660), А. Вайан (Vaillant, 1931, s. 66), Р. Нахтігал (Nahtigal, 1952, s. 246) та ін.) витлумачували форми *žaden* / *žádný*, *žaden* як наслідок стягнення вислову *ni že edinъ / *ni že edьnъ, у якому частка *že* виконувала підсилювальну функцію. Цю етимологію поділяли також О.М. Трубачов (Трубачев, 1958), С.П. Бевзенко (Бевзенко, 1960, с. 181—182), С.П. Самійленко (Самійленко, 1970, с. 25), Ю.В. Шевельов (Шевельов, 2002, с. 153).

За припущенням О. Брюкнера, займенник *žaden* утворено зі зрощення *nize jeden* < *ni že edьnъ унаслідок стягнення та заміни першого [ě] на [a] під впливом, можливо, займенників на зразок *každy* (Brückner II, 1927, s. 660). Однак на давньому етапі звукосполюка *ža* могла бути і закономірним результатом стягнення *žeje* через стадію *žē* (ЕСУМ II, с. 204). На думку Ю.В. Шевельова, *žadnyj* постав у часи, коли відмінність між [ě] та [ē] мала тільки кількісний характер, і, імовірно, ще до появи протетичного [j]: -ě + ě- > ē (> è) (Шевельов, 2002, с. 153). У слові *жадний* звук [ě] після шиплячого [ž'] закономірно перейшов у [a] (таку зміну засвідчено й після [š'], [č'], [j]), що також підтверджує давність цієї форми (там само).

Прихильники теорії стягнення надають принципового значення утворенням на зразок ст.-чеськ. *nížádný*, ст.-польськ. *nížadny*, пояснюючи через них постання спрощених форм *žádný*, *žaden* унаслідок відпадиння заперечної частки *ni-*. Водночас більшість дослідників звертає увагу й на функціонування семантично та структурно близьких конструкцій *jeden*, *i jeden*, *nijeden*, *i žádný*, які демонструють ширший спектр засобів вираження повного заперечення в давніх слов'янських мовах.

Ф. Оберпфальцер, зокрема, звернув увагу на особливе поширення у старочеській мові форми *i jeden* ‘ні один’ чи *jeden* із заперечною семантикою (Oberpfalcer, 1927, s. 206). За його спостереженнями, форму *i žádný* паралельно із *žádný* в цій функції починають уживати від середини XIV ст., тоді як форма *nížádný* в найдавніших чеських пам'ятках — явище рідкісне (там само, s. 206—207). У т. зв. Жилінській книзі (1473 р.) із текстом Магдебурзького права, написаній старочеською мовою з певними словацькими рисами, зафіксовано тільки форми *žádný*, *žadny* (Трубачев, 1958, с. 28).

У старопольській мові XIV ст. засвідчено лише форми *jeden*, *nijeden* (Флоріанський Псалтир XIV ст., Свентокшиські проповіді, Гнезненські

проповіді, Познанські судові присяги та ін.), широко вживані й у діловій писемності XV ст. (Brückner I, 1927, s. 363), тоді як у тогочасних біблійних перекладах переважала форма *nizadny* (там само, s. 365). У варшавських судових протоколах і присягах XV—XVI ст. зафіксовано форму *ani žadny* (Трубачев, 1958, с. 28), а від XV ст. у різних типах пам'яток широко представлено форми *žadny, žaden* (Brückner II, 1927, s. 660).

На можливе прочитання у старопольських рукописах форм *ijeden, iżaden* першим звернув увагу В. Твардзік (Keller, Twardzik, 2000), наголосивши, що в текстах вони функціують як заперечні займенники, хоч формально й морфологічно не виражають заперечення. Дослідник зазначав, що аналогічні конструкції зафіксовано також у трьох інших слов'янських мовах — старочеській, старокашубській та сербохорватській, де вони виявляють значну семантичну варіантність і не завжди мають заперечне значення (Gebauer IV, 1929, s. 661; Skok I, 1971, s. 701).

М. Козмінський детально описав семантичний розвиток цих форм — від етимологічно очікуваної конструкції з адитивно-скалярною часткою *i* ('навіть, хоч') і словотвірною основою (відносно-питальним займенником, числівником *jeden* або словом *žaden*) до значення заперечення у старопольській та старочеській мовах і до неспецифічності в сучасній сербохорватській та давній кашубській мовах (Koźmiński, 2025). Він запропонував новий семантичний аргумент у дискусії про етимологію займенника *žaden* як словотвірної основи для формування парадигми займенників на «i-».

Послідовне й аргументоване обґрунтування теорії стягнення подано у статті О.М. Трубочова (Трубачев, 1958). Дослідник проаналізував уживання польських слів *jeden, nijeden*, широко представлених у найдавніших пам'ятках, а також займенників *žadny, žaden*, засвідчених у польській мові від XV ст., і зіставив їх з українським матеріалом. На його думку, упродовж історії української мови семантику 'ні один' виражали такі форми: *ни єдинь* (у найдавніших грамотах не зафіксовано *жадень*), *жадний* (від I пол. XIV ст. і згодом починає переважати), *жодень* (від XVII ст. і згодом стає літературною формою) (Трубачев, 1958, с. 28—29). Зокрема, у грамотах, зібраних В. Розовим, форми *жадень* не виявлено, натомість 4 рази зафіксовано сполучення *ни єдинь* зі значенням 'жодний': *а ту не надобѣ ни дному чаиковьцю собѣ ѣ зачинти* (1349 Розов, с. 3); *а николи ни в одно верема не ѱставати а ни ѱступити* (1388 Розов, с. 41); *а противу имѣ никды не быти ни єднѣмъ вереманѣмъ* (1393 Розов, с. 51); *а не имаєть тои корѣчмы ѱт не(є) ѱтнати ни єдинь староста* (1407 Розов, с. 72).

У пам'ятках XV—XVII ст. займенник *жадень* слугував домінантною формою для вираження значення повного заперечення 'ні один, ніякий', водночас паралельно функціювали аналітичні конструкції *ни єдинь / ани єдинь*, напр.: *которыхъ жаднѣмъ обычаємъ ни єдин прїймвати не маєть* (1388 Гр. XIV, с. 86); *А такожъ оу тихъ вишеписаных митахъ и от каменъ воскоу ни єдин тарканъ да не боудет ... ни съ нашеи земли ани с чюжеи, ни єднѣмъ нашѣмъ листом* (1457 ВД I, с. 4); *и я єсми и(х) ѱстереговаль такъ иже нї єдинь з ни(х) не заиноуль* (1556—1561 ПЄ, с. 422 зв.); *ни єдинь*

не може(т) дво(м) паноу(м) слѣжити бо единого лѣшише бѣдетъ любити и слѣхати, а дрѹгаго зане(д)бае(т) (1635 УЄ № 62, с. 58); **ани единого** пункту от учення его не толко не держиши, але еще... другим... забороняеши (1608—1609 Виш. Зач., с. 229) та ін.

Функціювання форми *ни одинь* / *nijeden* як в українській, так і в польській мовах наштовкнуло С.П. Бевзенка на думку, що в такий спосіб, тобто зі словосполучення, цей займенник міг самостійно сформуватися на ґрунті кожної із західнослов'янських мов, а також в українському й білоруському мовному середовищі (Бевзенко, 1960, с. 182). Однак О.М. Трубачов був переконаний, що *жадний* — це типово західнослов'янське утворення (Трубачев, 1958, с. 29) і в українській мові він є запозиченням із польської.

Водночас О.М. Трубачов не звернув уваги на поширення форм *ни-жадныи* (ССУМ 2, с. 46), *ани жадныи*, засвідчених у староукраїнських грамотах від середини XV ст., напр.: *и ни жадною нашу службу, а ни работу що бы не платили намъ тоты лю(д)* (1447 Cost. II, с. 288—289); *ани жадного пожитку в немъ имъ поступовати и в моц и держане их подавати* (1505 АрхЮЗР, 8/III, с. 111); *ани жадногого ѡстѣнѣ ѡ тоѡ озеро не мевали* (1546 ОГ, с. 17 зв.); *ниjakимъ способомъ правнымъ и ни жадными вымысли людскими поискивати* (1595 АСД I, с. 198) та ін.

Таку форму зафіксовано й у лексикографійних джерелах к. XIX — поч. XX ст.: *ніжаден* 'ніякий' (Жел. I, 1885—1886, с. 529); *Ни один не... — жаден, жадний (жадна, жадне) не..., жоден, жодний (жодна, жодне) не..., ні жоден, ні жодна и т.* (РУАС, 1924—1933, с. 1773). Оскільки в літературній мові цей займенник уживали саме для вираження заперечної семантики, тобто він імпліцитно містив частку **ні**, сполучення *ні жоден* почали сприймати як семантично надлишкове. З огляду на це тогочасні кодифікаційні праці та мовознавчі розвідки містили рекомендації щодо усунення подвоєного заперечення на користь уживання займенника без заперечної частки (Огієнко, 1924, с. 126). Отже, український матеріал ще раз підтверджує теорію походження *nižaden* → *žaden*.

Форма *nižaden*, утворена внаслідок стягнення сполучення **ni že edinъ* / **ni že edьnъ*, — інновація, спільна для багатьох західнослов'янських мов. Її датують епохою Великоморавської держави IX ст., коли майже всі західні слов'яни перебували в межах одного державного об'єднання (Stanislav, 1956, s. 123). Надалі вона зазнала еволюції: 1) криза праслов'янського **ni edьnъ*; 2) інновація *niže-jeden*, що витіснила архаїчну конструкцію (сюди ж закономірні етапи її власної еволюції: *ni-žaden*, *aniž aden*, *žaden*); 3) новоутворення *nijeden*, яке до певної міри конкурує із *žaden* та іноді заступає його у стилістично зумовлених контекстах (Трубачев, 1958, с. 30). Західнослов'янський ареал і сам спосіб посилення дають змогу говорити про локальну інновацію та германо-слов'янську інтерференцію, пор. також посилене енклітикою франк. *nig-ein*, д.-сакс. *nig-ēn* та ін. (ЭССЯ 25, с. 108).

Сучасні чеська, словацька, польська мови і їхні діалекти зберегли тільки етап *žaden*, однак у писемних пам'ятках засвідчено, що раніше їм була відома і форма *nižaden* (Трубачев, 1958, с. 29). Українська мова зберігала

форму *ніжаден* значно довше (відома вона ще у ХХ ст.), що, імовірно, можна пояснити особливістю її семантики: у пам'ятках української мови аж до ХVIII ст. займенник *жаден* — *жоден* уживали не тільки із заперечним значенням 'ні один, ніхто, ніякий', а й зі значенням узагальнення або розподілу ('кожний, усякий', 'будь-який') (Самійленко, 1970, с. 26), пор.: *на(м) богданъ воєводи да є(ст) оупл(т) слобо(д)но и доброволно и мирно и безпечне и бе(з) жа(д)нои шкоды выйти из землѣ королѣ полского* (1510 Cost. D, с. 473); *жодной свасцѣ по ковбасцѣ* (поч. ХVIII ст. КЗ, с. 225) та ін. Семантику 'кожний' до сьогодні збережено в південно-східному наріччі української мови, пор.: (Глуховцева, 2021, с. 111; Чабаненко 1, 1992, с. 321). Значеннева двоплановість цих форм у давніх текстах підтверджує, що семантична спеціалізація займенника 'ні один' не була первісною та остаточно усталеною.

До сьогодні форму *nižaden* зберігають кашубсько-словінські діалекти, що не є інновацією, а належить до важливих периферійних реліктів цієї дуже архаїчної групи діалектів (Трубачев, 1958, с. 29). Отже, значна частина західнослов'янських мов охоплена формами, історично висхідними до загального типу *nižaden*.

Про походження займенника *жаден* зі словосполучення **ni že edinъ / *ni že edьnъ*, як зазначав С.П. Бевзенко, свідчать і дані нижньолужицької мови, у якій проміжна форма *žeden* побутує і досі (Бевзенко, 1960, с. 181—182). Якби було переконливо доведено, що литовська форма *žednas* — польське запозичення, то й вона була б надійною опорою цієї теорії походження (там само).

Як підтвердження своєї гіпотези О.М. Трубачов подав південнослов'янські форми, що також постали з праслов'янського **ni edьnъ*: словн. *nobeden*, болг. *нито един*, сх. макед. *боедин*, пд. макед. *puidin* (Трубачев, 1958, с. 33).

Засвідчення займенника *жадний* у староукраїнській писемності I пол. ХІV ст., тобто в період, коли українські землі ще не входили до складу Польщі, а також його поодинокі фіксації чи цілковита відсутність у найдавніших старопольських пам'ятках (до ХV ст.), дають підстави, з одного боку, підтримати гіпотезу С.П. Бевзенка про самостійне виникнення цієї форми «на ґрунті староруських діалектів Півдня і Заходу давньої Русі, діалектів-предків української та білоруської мов» (Бевзенко, 1960, с. 182), а з іншого, — припускати її поширення в розмовній старопольській мові задовго до появи в писемних пам'ятках (Трубачев, 1958, с. 29).

У сучасній українській мові переважає форма з кореневим [о] — *жоден*, *жодний*, засвідчена в пам'ятках від ХVІІ ст. (Бевзенко, 1960, с. 182; Самійленко, 1970, с. 25; Шевельов, 2002, с. 153): *жодинь* 'жодний, жоден' (СУМ 16—17 9, с. 114). Ю.В. Шевельов зазначав, що варіант *жодний* уперше зафіксовано 1600 року в документах Люблінського Спаського братства (Шевельов, 2002, с. 153): *аби жодному шляхтичові а ні жидові кожди мешкаючи в том дому продавати і заставляя не важилея* (1600 Любл. бр., с. 302). Проте фіксуємо цю лексему значно раніше (на поч. ХVІ ст.) у південноруському перекладі Пісні пісень, опублікованому М.І. Костомаровим 1861 року в журналі «Основа»: *мною тогда ни жодинь не погордить* (поч.

XVI ст. Песн. п., с. 56). Однак, за спостереженнями Г.І. Лисої, «М. Костомаров досить вільно повівся з текстом..., модернізував його й українізував, частково змінив графіку...» (Лиса, 2020, с. 37). З огляду на це наведені в тексті публікації М.І. Костомарова мовні факти потребують певних застережень і не можуть бути беззаперечним доказом поширення форм із кореневим [о] у кін. XV — на поч. XVI ст.

На думку С.П. Самійленка, займенник *жоден* (з кореневим [о]) утворився також зі зрощення *ниже jedьнь* унаслідок стягнення, але з можливим наступним впливом займенника *кожний, кождий* (← *къжьдо* — *кожьдо*) і числівника *однь* — *одинь* (Самійленко, 1970, с. 25). Як наслідок контамінації форми *жаден, жадний* з однозначним займенником *ні один* чи числівником *один* уже на українському ґрунті в ньому вбачали С.П. Бевзенко (Бевзенко, 1960, с. 182) та Ю.В. Шевельов (Шевельов, 2002, с. 153).

Займенник *жоден* був «надзвичайно рідкісним явищем до XIX ст. і лишався рідкісним явищем упродовж цього століття» (там само, с. 657—658), хоч і функціював паралельно з формою *жаден*. Це засвідчено й у лексикографійних джерелах XIX — поч. XX ст., напр.: *жадний (жодний)*; *жодень* (Б.-Н., 1843, с. 136); *жадний* (Закревській, 1861, с. 322) / *жодний* (там само, с. 325); *жадний* 1) ‘кожний, всякий’; 2) у заперечних висловах (Грінченко I, 1907—1909, с. 470) / *жоден, жодний* (там само, с. 490); *жаден* (Огієнко, 1924, с. 126), ‘ніхто, ніоден’, діал. ‘кожний’ / *жоден, жодний* (там само, с. 131).

На поч. XX ст. форма з [а] не тільки зберігала високу частотність, пор. *жадний, жаден* (РУАС, 1924—1933, с. 1658) / значно рідше *жодний* (с. 1658), її було кодифіковано як літературну норму: *жаден* (Смаль-Стоцький, Гартнер, 1893, с. 113; Тимченко, 1918, с. 36), *жаден, жадний* (Голоскевич, 1929, с. 163) / *жоден, жодна, -дне*; у літер. мові вживаємо *жаден, жа́дний* (там само, с. 166) (підкреслення наше. — Р.К.); *жаден (жадний)* (Синявський, 1941, с. 68), тоді як *жоден* кваліфікували як варіантну або другорядну.

Водночас, «хоч правописні словники наказують писати *жадний*», у літературній мові «Великої України тепер часто пишуть *жодний*» (Рідна мова, с. 254). Таку норму було запропоновано, зокрема, і в посібнику «Українська мова» М.Ф. Наконечного — *жоден, жодний* (Наконечний, 1928, с. 132—166).

Тільки в середині XX ст. відбулося нормативне розмежування форм *жоден* і *жадний*, зумовлене передусім, імовірно, потребою усунути омонімію з прикметником *жадний* ‘жадібний’. Унаслідок кодифікаційних рішень лексема *жоден* набула статусу єдиного нормативного засобу для вираження значення ‘ні один’, тоді як слово *жадний* утратило займенникову функцію і збереглося в мові лише як прикметник або стилістично маркована (застаріла) одиниця. Це розмежування відбито в нормативних описах 50—70-х років XX ст. (Жовтобрюх, Кулик, 1965, I, с. 314; Антоненко-Давидович, 1970) і закріплено в академічному СУМі (СУМ II, с. 542), де *жаден, жадний* подано з позначкою *заст.*

У діалектному мовленні, однак, архаїчна форма *жаден* і далі активно функціює, до того ж саме із заперечною семантикою. У лемківських говорах

зафіксовано *жаден* зі значенням 'жодний' (Пиртей, 2001, с. 101), у буковинських — *жадний* (СлБГ, с. 108), у гуцульських — *жадний* 'ніхто' (Піпаш, Галас, 2005, с. 54), *жаден*, *жадний* (Шкрумеляк, 2016, с. 54) і фонетично трансформовані варіанти *жянный*, *жєдний* (Астаф'єва, Воронич І, 2014, с. 504), в українських говірках Підляшшя — *жаден*, *жадний* (СУГП, с. 158) та ін. У бойківських говорах, зокрема, поряд із *жаден*, *жадний*, *жянный* (СБГ І, с. 248) уживають також функціональні відповідники *никотрий* (там само, с. 490), *ниязкий* (там само, с. 492), *нікотрий* (Бандрівський, 1960, с. 67). Форму з кореневим [а] фіксуємо й у східнословобожанських говірках (Глуховцева, 2021, с. 111), однак тут вона реалізує принципово іншу семантику — 'кожний', 'усякий', збережену саме в говорах південно-східного наріччя.

Форма з кореневим [о] — *жодний* — типова лише для говірок крайнього сходу України (Шевельов, 2002, с. 153), напр.: *жодний* (Чабаненко І, 1992, с. 321). Ще раз наголосимо, що саме на цій території займенник *жоден* / *жаден* має семантику 'кожний', 'всякий'. Уживання його з таким значенням характерне і для художніх текстів авторів — носіїв словобожанського говору, передусім Г.Ф. Квітки-Основ'яненка та Я.І. Щоголева, пор.: *Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів* (Г. Квітка-Основ'яненко)¹; *...стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *І довго виснув ти у нас І вірно дзенькав жаден раз* (Я. Щоголів); *Пильно зазирає я В жадний двір і хату. В хату ізпідряду в бідну і багату* (Я. Щоголів). Для вираження власне заперечення Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, зокрема, використовував аналітичну конструкцію *ні жоден*, напр.: *та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і незчувсь* (Г. Квітка-Основ'яненко), що чітко розмежовує позитивно-квантифікаційне та заперечне вживання займенника.

Територіальна диференціація форм *жаден* / *жоден* і їхня семантична двоплановість — як у давніх текстах, так і в сучасних діалектах — переконливо засвідчує, що значення повного заперечення 'ні один' не було для цього займенника остаточно усталеним, а кодифікована форма *жоден* є пізнім наддіалектним вибором, тоді як *жаден* має глибоке ареальне коріння.

У сучасних українських говорах збережено також аналітичні моделі заперечення *ні один*, *ані один*, що історично передували синтетичному займеннику. Їх функціонування підтверджує спостереження О.М. Трубачова про багатоступеневу еволюцію значення 'ні один' і про те, що синтетичний займенник *жаден* / *жоден* є результатом граматикизації словосполучення (Трубачев, 1958).

Отже, еволюція форм *жадний* → *жодний* не була лінійною. Вона охоплює кілька взаємопов'язаних процесів: фонетично-графічну зміну (перехід від кореневого [а] до [о]), семантичну спеціалізацію, взаємодію з аналітичними конструкціями на зразок *ни одинь*, *ани одинь*, а також поступову стандартизацію, зумовлену передусім прагненням усунути омоні-

¹ Приклади без детальної паспортизації взято з Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК).

мію з прикметником *жадний* 'жадібний', а також орієнтацією на прозору внутрішню форму, співвідносну із числівником *один*. У контексті цих перетворень важливим аргументом є діалектні дані, які демонструють значну збереженість архаїчної форми *жаден* у бойківських, лемківських, гуцульських та буковинських говорах. Це підтверджує, що первісна форма ширше й триваліше представлена в мовній практиці, а її витіснення з літературної норми у ХХ ст. було радше наслідком свідомого мовного планування, ніж внутрішньою неминучою тенденцією.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЗР I — *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археологическою комиссією* (т. I: 1340—1506). (1846). Санктпетербургъ.

АППС 2 — Москаленко Л.А. (упор.). (2017). *Акты Полтавського полкового суду 1683—1750. Збірник актових документів* (кн. 2). Київ: КММ.

АрхЮЗР — *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ* (ч. 1—8). (1859—1914). Київ.

АСД I — *Археологическій сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверо-западной Руси* (т. I). (1867). Вильна: Печатня Губернскаго Правленія.

Б.-Н. — Білецький-Носенко П. (1966). *Словник української мови*. Київ: Наукова думка.

Виш. Зач. — Сие писание зовется зачпка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. (1959). *Іван Вишенський. Твори* (с. 197—231). Київ: Держлітвидав.

Гр. XIV — Пещак М.М. (упор.). (1974). *Грамоти XIV ст.* Київ: Наукова думка.

Дн. Марк. — Лазаревскій Ал. (ред.). (1893). *Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича* (ч. I: 1717—1725). Київ.

ДНПС — Синяк І. (упор.). (2019). *Архів ранньомодерної Української держави* (т. 2: Документи Ніжинського полкового суду 1736—1747). Київ.

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови* (т. I—VI). Київ: Наукова думка.

Жел. — Желеховский Є., Недільский С. (1885—1886). *Малоруско-німецкий словарь* (т. I—II). Львів.

КЗ — Чепіга І.П., Колосова В.П. (упор.). (1971). *Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті*. Київ: Наукова думка.

Коп. Пал. — Копыстенский Захарія. Палинодія (1878). *Русская историческая библиотека издаваемая Археологическою Коммиссією* (т. 4: Памятники полемической литературы въ Западной Руси, кн. 1, с. 313—1200). Петербургъ.

Любл. бр. — Записова книга Люблінського Спаського братства 1551—1637 рр. (1929). *Записки історично-філологічного відділу ВУАН, 21—22, 297—310.*

Монастирі — Мицик Ю., Тарасенко І. (уклад.). (2015). *Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII—XVIII ст.: зб. документів*. Київ.

ОГ — *Попис(с) границъ и шкодъ межѣ великаго кня(з)ства Литовскаго и корѣны Польскоє*. (1546). [Б. м. в.].

Песн. п. — Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви. (1861). *Основа, ноябрь-декабрь, 49—57.*

ПЄ — Чепіга І.П., Гнатенко Л.А. (упор.). (2011). *Пересопницьке Євангеліє, 1556—1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик* (2-ге вид., допов.). Київ.

- Рідна мова** — Чистота й правильність української мови. (1933). *Рідна мова*, 7, 254.
- Розов** — Розов В. (1928). *Українські грамоти* (т. 1: XIV в. і перша половина XV в.). Київ: УАН.
- РУАС** — Кримський А., Єфремов С. (ред.). (2007). *Російсько-український словник* [електронна версія, підгот. О. Телемко]. Київ.
- СБГ** — Онишкевич М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок* (ч. I—II). Київ: Наукова думка.
- СлБГ** — Гуйванюк Н.В. (ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.
- ССУМ** — Гумецька Л.Л. (ред.). (1977—1978). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.* (т. 1—2). Київ: Наукова думка.
- СУГП** — Аркушин Г. (2025). *Словник українських говірок Підляшшя*. Луцьк.
- СУМ** — Білодід І.К. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* (т. I—XI). Київ: Наукова думка.
- СУМ 16—17** — Гринчишин Д. (ред.). (1994—). *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.* (вип. 1—). Львів.
- Удвари** — Удвари И. (2005). *Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время*. Ниредьхаза.
- УЄ № 62** — *Учительне Євангеліє*. (1635). Височани. — Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, ф. 2, № 62.
- Хіт. зб.** — Гнатюк В. (1897). Легенди з Хітарського збірника, 1-ої пол. XVIII в. *Записки товариства імені Шевченка*, 2 (16), 1—38.
- ЭСБМ 3** — Мартынаў В.У. (ред.). (1985). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (т. 3). Мінск: Навука і тэхніка.
- ЭССЯ 25** — Трубачев О.Н. (ред.). (1999). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Вып. 25: *neroditi — *novotъpъ(jь). Москва: Наука.
- AS** — Radziński Z., Skobiński P., Gorczak B. (1887—1910). *Archiwum ksiągq̄t Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* (т. I—VII). Lwów: Z drukarni Instytutu Stauropegiańskiego.
- BD** — Bogdan I. (1913). *Documentele lui Ștefan cel Mare*. București.
- Cost.** — Costăchescu M. (1931—1932). *Documentele moldovenești onainte de Ștefan cel Mare* (vol. I—II). Iași.
- Cost. D.** — Costăchescu M. (1948). *Documente dela Ștefan cel Mare*. Iași.

ЛІТЕРАТУРА

- Антоненко-Давидович Б.Д. (1970). *Як ми говоримо*. Київ: Радянський письменник.
- Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. (2014). *Словник гуцульських говірок Річки та Яворова* (кн. 1: А—Ж). Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Бандрівський Д.Г. (1960). *Говірки Підбузького району Львівської області*. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Бевзенко С.П. (1960). *Історична морфологія української мови*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво.
- Глуховцева К.Д. (ред.). (2021). *Словник українських східнословобожанських говірок*. 2-ге вид., зі змін. й допов. Київ: Талком.
- Голоскевич Г. (1929). *Правописний словник (за нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук)*. Харків.
- Грінченко Б. (упор.). (1907—1909). *Словарь української мови* (т. I—IV). Київ.

- Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. (1965). *Курс сучасної української літературної мови* (ч. 2). Київ: Радянська школа.
- Закревській Н. (1861). Словарь малороссійскихъ ідіомовъ. Закревскій Н., *Старо-свѣтскій бандуриста* (кн. 3, с. 245—628). Москва.
- Лиса Г.І. (2020). Пісня пісень XV ст. в історії української мови. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*, 39, 36—44.
- Наконечний М. (1928). *Українська мова*. Харків: Рух.
- Огієнко І. (1924). *Український стилістичний словник: підручна книжка для вивчення української літературної мови*. Львів: Друкарня НТШ.
- Пиртей П.С. (2001). *Словник лемківської говірки. Матеріали до словника*. Legnica — Wrocław.
- Піпаш Ю.О., Галас Б.К. (2005). *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)*. Ужгород.
- Самійленко С.П. (1970). *Нариси з історичної морфології української мови* (ч. 2). Київ: Вища школа.
- Синявський О. (1941). *Норми української літературної мови*. Львів: Українське видавництво.
- Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. (1893). *Руска Граматика*. Львів: Друк наукового т-ва імені Шевченка.
- Тимченко Є. (1918). *Українська граматика для III і IV класи шкіл середніх*. Київ: Друкарня т-ва «Криниця».
- Трубачев О.Н. (1958). Лингвистическая география и этимологические исследования. *Вопросы языкознания*, 1 (VIII), 16—33.
- Чабаненко В.А. (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпряниці* (т. 1: А—Ж). Запоріжжя.
- Шевельов Ю. (2002). *Історична фонологія української мови* (пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка). Харків: Акта.
- Шкрумеляк М.С. (2016). *Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок*. Івано-Франківськ: ІФОЦППК.
- Brückner A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (t. I—II). Kraków.
- Gebauer J. (1929). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: nákladem České akademie věd a umění.
- Gebauer J. (1960). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví, I. Skloňování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Holub J., Kopečný F. (1952). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Jagić V. (1881). Zur Etymologie von *žaden/žádný*. *Archiv für slavische Philologie*, 5, 161—163.
- Keller F., Twardzik W. (2000). *Rozmyślania przemyskie: transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład* (t. 2). Freiburg im Breisgau: Weiher.
- Koźmiński M. (2025). *Żadny nie ostał z nich tu żyw — staropolskie zaimki z przedrostkiem i- w perspektywie porównawczej* [Masters theses]. Kraków.
- Machek V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Nahtigal R. (1952). *Slovanski jeziki* (2-a izd.). Ljubljana: Univerza Ljubljani.
- Oberpfälzer F. (1927). *Negace žádný. Časopis pro moderní filologii a literatury*, XIII, 204—210.
- Rejzek J. (2012). *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Skok P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (kn. I: A—J). Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Stanislav J. (1956). *Dejiny slovenského jazyka. Díl I: Úvod a hláskoslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied.
- Vaillant A. (1931). Slovene (n)obeden “aucun”. *Revue des Études Slaves*, 1—2 (11), 65—67.

Статтю отримано 09.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Antonenko-Davydovych, B.D. (1970). *How do we speak*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).
- Astafieva, M.M., & Voronych, H.V. (2014). *Dictionary of Hutsul dialects by Richka and Yavoriv* (vol. 1: A—Ж). Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).
- Bandrivskiy, D.H. (1960). *Dialects of the Pidbuzkyi district of the Lviv region*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR (in Ukrainian).
- Bevzenko, S.P. (1960). *Historical morphology of the Ukrainian language*. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Brückner, A. (1927). *Etymological dictionary of the Polish language* (vols. I—II). Cracow (in Polish).
- Chabanenko, V.A. (1992). *Dictionary of dialects of the Lower Dnieper region* (vol. 1: A—Ж). Zaporizhzhia (in Ukrainian).
- Gebauer, J. (1929). *Historical grammar of the Czech language* (vol. IV: Composition). Prague: Nákladem České akademie věd a umění (in Czech).
- Gebauer, J. (1960). *Historical grammar of the Czech language* (vol. III: Morphology, I. Declension). Prague: Nakladatelství Československé akademie věd (in Czech).
- Hlukhovtseva, K.D. (Ed.). (2021). *Dictionary of Ukrainian Eastern Slobozhan dialects*. 2nd ed. Kyiv: Talkom (in Ukrainian).
- Holoskevych, H. (1929). *Spelling dictionary (according to the norms of Ukrainian spelling of the All-Ukrainian Academy of Sciences)*. Kharkiv (in Ukrainian).
- Holub, J., & Kopečný, F. (1952). *Etymological dictionary of the Czech language*. Prague: Státní nakladatelství učebnic (in Czech).
- Hrinchenko, B. (Ed.). (1907—1909). *Dictionary of the Ukrainian language* (vols. I—IV). Kyiv (in Ukrainian).
- Jagić, V. (1881). On the Etymology of *žadeny*/*žádný*. *Archiv für slavische Philologie*, 5, 161—163 (in Germany).
- Keller, F., & Twardzik, W. (2000). *Przemysł Meditations: transliteration, transcription, Latin basis, German translation* (vol. 2). Freiburg im Breisgau: Weiher (in Polish).
- Koźmiński, M. (2025). “*Żadny nie został z nich tu żyw*” ‘none of them here remained alive’ — Old Polish pronouns with the prefix “i-“ from a comparative perspective [Masters theses]. Cracow (in Polish).
- Lysa, H.I. (2020). Song of Songs of the 15th century in the history of the Ukrainian language. *Scientific Bulletin of the UNESCO Department of the Ukrainian National University of Law. Series: Philology. Pedagogy. Psychology*, 39, 36—44 (in Ukrainian).
- Machek, V. (1957). *Etymological dictionary of the Czech and Slovak languages*. Prague: Nakladatelství Československé akademie věd (in Czech).
- Nahtigal, R. (1952). *Slavic languages*. 2nd ed. Ljubljana: Univerza Ljubljani (in Slovenian).
- Nakonechnyi, M. (1928). *Ukrainian language*. Kharkiv: Rukh (in Ukrainian).
- Oberpfalcer, F. (1927). Negation of *žadny*. *Časopis pro moderní filologii a literatury*, XIII, 204—210 (in Czech).
- Ohiienko, I. (1924). *Ukrainian stylistic dictionary: A handbook for studying the Ukrainian literary language*. Lviv: Drukarnia NTSh (in Ukrainian).
- Pipash, Yu.O., & Halas, B.K. (2005). *Materials for a Dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Poliana and Rosishka of Rakhiv district, Zakarpattia region)*. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Pyrtel, P.S. (2001). *Dictionary of the Lemko dialect. Materials for the dictionary*. Legnica — Wrocław (in Ukrainian).
- Rejzek, J. (2012). *Czech etymological dictionary*. Voznice: Leda (in Czech).
- Samiilenko, S.P. (1970). *Essays on the historical morphology of the Ukrainian language* (vol. 2). Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2002). *Historical phonology of the Ukrainian language* (translated from English by S. Vakulenko, A. Danylenko). Kharkiv: Akta (in Ukrainian).
- Shkrumeliak, M.S. (2016). *Explanatory reference dictionary of Hutsul dialects*. Ivano-Frankivsk: IFOTsPPK (in Ukrainian).

- Skok, P. (1971). *Etymological dictionary of the Croatian or Serbian language* (vol. I: A—J). Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti (in Croatian).
- Smal-Stotskyi, S., & Gartner, F. (1893). *Grammar of Rus'ka language*. Lviv: Druk naukovoho t-va im. Shevchenka (in Ukrainian).
- Stanislav, J. (1956). *History of the Slovak language. Part I: Introduction and phonetics*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied (in Slovak).
- Syniavskiy, O. (1941). *Norms of the Ukrainian literary language*. Lviv: Ukrainiske vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Trubachev, O.N. (1958). Linguistic geography and etymological research. *Questions of linguistics, VIII/1*, 16—33 (in Russian).
- Tymchenko, Ye. (1918). *Ukrainian grammar for 3rd and 4th grades of secondary schools*. Kyiv: Drukarnia t-va "Krynytsia" (in Ukrainian).
- Vaillant, A. (1931). Slovene (n)obeden "aucun". *Revue des Études Slaves, 11*, 1—2, 65—67 (in French).
- Zakrevskii, N. (1861). Dictionary of the Ukrainian idioms. Zakrevskii, N., *Old-world bandurist* (vol. 3, pp. 245—628). Moscow (in Ukrainian, in Russian).
- Zhovtobriukh, M.A., & Kulyk, B.M. (1965). *Course of modern Ukrainian literary language* (vol. 2). Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Received 09.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Ruslana Kotsa, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

THE UKRAINIAN PRONOUNS ЖАДЕН AND ЖОДЕН IN THE SLAVIC CONTEXT: ORIGIN, DEVELOPMENT, AND STANDARDIZATION

The article offers a comprehensive diachronic analysis of the Ukrainian pronominal forms *жаден* / *жадний* and *жоден* / *жодний* within a broader Slavic perspective. Based on a representative corpus of written sources from the 14th to the 18th centuries, historical lexicographic data, and modern dialectological descriptions, the study reconstructs the main stages of their formal development, semantic change, and eventual standardization.

The paper examines the graphic, phonetic, and morphological variation of these forms and their interaction with analytic models of negation such as *ni jeden* and *ni žoden*. It is shown that the meaning of full negation ('not one') was not originally inherent to these pronouns. In different historical periods and dialectal areas, they could express both negative and generalized quantificational meanings ('each', 'every'). Special attention is paid to areal differentiation between forms with the root vowels [a] and [o] and to the preservation of earlier semantic patterns in the dialects of the South-Eastern Ukrainian dialect continuum.

In a comparative perspective, the Ukrainian material is juxtaposed with data from West Slavic and Belarusian languages, including Old Czech and Old Polish, which allows for refining competing etymological hypotheses and outlining common and divergent paths of the grammaticalization of negation in Slavic. The analysis also addresses constructions such as *i jeden*, *nijeden*, and *ni žadny* and their role in the development of negative pronominal paradigms.

The study argues that the modern Ukrainian standard form *жоден*, codified in the mid-20th century, represents the final stage of a long-term internal linguistic process of semantic specialization and supra-dialectal selection rather than the result of a simple replacement of *жаден*. Conversely, the form *жаден* / *жадний* reflects deeper areal roots and preserves traces of earlier stages in the development of the Ukrainian pronominal system.

Keywords: *Ukrainian language, definite pronouns, жаден, жодний, жоден, etymology, codification.*